

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ARBITRAJ MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİNİN ALTERNATİV ÜSULU KİMİ

ORXAN AĞAYEV¹

Annotasiya

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında “Beynəlxalq Arbitraj haqqında” Qanunu əvəz etməyi nəzərdə tutulan “Arbitraj haqqında” Qanun ətraflı təhlil edilir. Qanun arbitraj məhkəməsinə çıxarılmalı olan mübahisələrin kateqoriyalarını, yerli arbitrlərin seçilməsi meyarlarını, arbitraj qərarlarının tanınması və icrası qaydalarını müəyyən edir, məhkəmə yükünün azaldılması vasitəsi kimi daxili arbitraj sisteminin inkişafına, habelə ölkənin arbitraj təcrübəsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Məqalə həm də mübahisələri məhkəmə sistemində cəlb etmədən münaqişələrin həlli üsulu kimi mənşəyindən başlayaraq arbitrajın tarixinə toxunmaqla genişləndirir. Arbitrajın təkamülü ətraflı şəkildə araşdırılır, onun qədim kökləri və bir çox mədəniyyətlər və hüquq sistemləri arasında tədricən inkişafı vurğulanır, Azərbaycan Respublikasında yerli arbitraj kontekstinin xüsusiyyətləri araşdırılaraq “arbitraj məhkəmələri” termininə xüsusi diqqət yetirilir. Bundan əlavə, məqalədə ölkəmizdə arbitraj və mediasiya arasında mühüm müqayisəyə toxunulur, mübahisələrin alternativ həllinin bu iki üsulu arasındakı fərqlər və oxşarlıqlar vurğulanır. Hər iki üsul hüquqi təcrübədə münaqişələrin həllinə və işgüzar münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə kömək edən əsas alətlərdir.

Açar sözlər: arbitraj haqqında qanun, mübahisələrin alternativ həlli, arbitraj, arbitraj sazişi, arbitraj məhkəməsi, beynəlxalq arbitraj, arbitraj təşkilatları, arbitraj qərarı, mediasiya.

I. Giriş

Mübahisələrin alternativ həlli müasir hüquqi təcrübənin mühüm və artan aspektidir və ənənəvi məhkəmə proseslərindən fərqli olaraq münaqişələrin həlli üçün effektiv, qənaətcil və daha az qarşıdurma yollarının tapılmasına yönəlmişdir. Hüquqi mübahisələrin həcmi və mürəkkəbliyinin durmadan artdığı və məhkəmə sistemlərinin çox vaxt həddən artıq yükləndiyi bir dövrdə mübahisələrin alternativ həlli mexanizmləri həm biznes, həm də fiziki şəxslər üçün dəyərli olan alternativ yanaşma təklif edir.

Qlobal münasibətlər sahəsində mübahisələrin məhkəmə vasitəsilə həllinin klassik üsulları ilə yanaşı, mübahisələrin alternativ həllinin müxtəlif üsulları geniş istifadə olunur, bunların arasında B.V.İqorevnanın əsərlərində göstərilənlər kimi, aşağıdakılar fərqlənir: ekspert rəyi (expert determination), danışıqlar, vasitəçinin iştirakı ilə danışıqlar (facilitated negotiation və ya facilitation), barışıq (conciliation), mediasiya (mediation), vasitəçilik-arbitraj (med-arb), mini-məhkəmə (mini-trial), faktların müəyyən edilməsi (fact finding), mübahisələrə baxılması üzrə şuralar (dispute review boards), özəl mühakimə (private judging), ilkin neytral qiymətləndirmə (early neutral evaluation), “çoxqapılı məhkəmə” konsepsiyası (multi-door courthouse), məhkəməyədək həll etmə konfransı (settlement conference), andlı iclasçılarla məhkəməyədək sadələşdirilmiş mühakimə (summary jury trial) və sair [2].

Alternativ mübahisələrin həlli üsulları arasında arbitraj mühüm yer tutur, baxmayaraq ki, Avropa Komissiyasının 19 aprel 2002-ci ildə Brüsseldə nəşr olunan Mülki və Kommersiya Mübahisələrinin Alternativ Həlli üzrə “Yaşıl Vərəq”-də (green paper) mübahisələrin alternativ həlli üsullarının arbitraj istisna olmaqla, neytral üçüncü tərəf tərəfindən aparılan mübahisələrin məhkəmədənənar həlli prosesləri kimi təsvir edildiyi vurğulanır. Arbitrajın AMH-dən daha çox kvazi-məhkəmə proseduruna yaxın olduğuna istinad edərək, arbitrlərin qərarları məhkəmələrin qərarlarını əvəz edirlər [3]. Arbitraj qərarı (arbitration award) həmin institutun tərkib hissəsi olduğu kimi, arbitrajın kvazi-məhkəmə xarakterini tanımaq doğru olsa da, daha geniş mənada, arbitraj, şübhəsiz ki, mübahisələrin alternativ həllinin bir formasıdır. Üstəlik, mübahisələrin alternativ həlli kontekstində alternativ dedikdə,

¹ Hüquqşünas / “Bureau 28a” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti / orxan.Agayev@bureau28a.com

məhkəmə çəkişmələrindən başqa istənilən üsul başa düşülür, yəni mübahisələrin məhkəmə zalından kənarında həlli üçün hər hansı vasitə nəzərdə tutulur [11].

Arbitraj milli və beynəlxalq səviyyədə bir sıra qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Arbitrajı tənzimləyən əsas beynəlxalq sənədlərdən biri arbitraj qərarlarının beynəlxalq səviyyədə tanınmasını və icrasını təşviq edən Xarici Arbitraj Qərarlarının tanınması və icrası haqqında 1958-ci il Nyu-York Konvensiyasıdır. Bundan əlavə, Avropa Şurası çərçivəsində Vahid Arbitraj Qanununu nəzərdə tutan 1966-cı il Avropa Konvensiyası qəbul edilmişdir ki, bu da Avropa ölkələrində arbitraj prosesinin unifikasiyasına və sadələşdirilməsinə töhfə verir.

Arbitrajın tarixi çox qədimlərə gedib çıxır, onun əhəmiyyətini və mübahisələrin həlli metodu kimi üstünlüyünü ən ibtədai cəmiyyətlərdə belə nümayiş etdirir. Dərin tarixi köklərə malik olan bu üsul ailə hüququ, daşınmaz əmlak, kommertiya sövdələşmələri, etibarlı idarəetmə və vərəsəlik kimi hüququn müxtəlif sahələrində geniş tətbiq tapıb və bu günə kimi öz əhəmiyyətini göstərir. Ailə hüququnda özünü tapan arbitrajın ən ilkin nümunələrindən biri Əhdi-Ətiqdəki məşhur epizodda əks olunur. Burada məhkəmədə padşah Süleyman analıq iddiasında olan iki qadın arasında uşağı qılıncla bölməyi təklif edir. Məhkəmədəki bu təklif əsl ananın şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyırdı, ümid edilirdi ki, onun uşağı xilas etmək istəyi hətta özünə zərər versə də, onu tanımağa imkan verəcəkdir. Yunan mifologiyasında Juno, Pallas Athena və Venera arasında gözəllik üstündə mübahisədə kral çobanı Parisin münaqişənin həllinin digər üsullarının nəticəsiz qalmasından sonra arbitr seçildiyi zaman arbitrajdan bəhs edilir. Makedoniyalı İskəndərin atası II Filippin sülh müqavilələri əsasında tez-tez müraciət etdiyi qədim Yunanıstanda ərazi mübahisələrinin həllində arbitraj mühüm rol oynayırdı. Ticarət əməliyyatları sahəsində Marko Polonun karvanları və Yunan və Finikiya tacirləri arasında mübahisələri həll etmək üçün arbitrajdan istifadə olunurdu. Orta əsrlərdə, İngiltərədə tacirlər arasında mübahisələr çox vaxt kral məhkəmələri deyil, arbitraj məhkəmələri vasitəsilə həll edilirdi, çünki torpaq mübahisələrinə daha çox diqqət yetirilirdi. Kommertiya müqavilələrində arbitraj müqavilələri haqqında ilk qeyd 1224-cü ilə təsadüf edir, o zaman müxtəlif şəhərlərə və yarmarkalara səyahət edən tacirlər kommertiya əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi zamanı yaranan mübahisələrin tez həllinə ehtiyac duyurdular [4].

Arbitraj artıq biznes, istehlakçı və əmək münasibətlərində mübahisələrin həlli üçün standart və qəbul edilmiş üsul kimi tanınır. O, beynəlxalq və milli şirkətlər tərəfindən mübahisələrin həlli xərclərini azaltmaq, cari və gələcək işgüzar əlaqələri saxlamaq üçün vacib alət hesab olunur. Arbitrajın effektivliyini ABŞ-da ticarət, istehlak və məşğulluq sektorlarında mübahisələrin həlli üçün ümumi mexanizm kimi xidmət edən Amerika Arbitraj Assosiasiyası nümayiş etdirir. Müxtəlif səviyyələrdə biznes strukturları xərcləri minimuma endirmək və işgüzar əlaqələri saxlamaq qabiliyyətinə görə arbitrajı yüksək qiymətləndirirlər. 2022-ci ildə Amerika Arbitraj Assosiasiyası (American Arbitration Association) və Mübahisələrin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzi (International Centre for Dispute Resolution) tərəfindən baxılan işlərin sayı (10,273) 2021-ci illə (9,196) müqayisədə 11 faiz artmışdır və həmin il ərzində ümumilikdə 14,9 milyard dollar məbləğində iddia qaldırılmışdır. İşlərin sayının artmasına baxmayaraq, iddiaların ümumi məbləği təxminən 2 faiz azalıb. Bununla belə, bu azalma mübahisələrin həllində üstünlük verilən üsul kimi arbitraja artan marağa təsir göstərmədi. Bu isə təcrübəyə olan inamın davamlı olduğunu göstərir [7].

II. Azərbaycanda "arbitraj" terminin keçmiş istifadəsi

Ölkəmizdə indiki dövrdən fərqli xarakter daşıyan arbitraj və arbitraj məhkəmələri termini hələ sovet dövründə yaranmışdır. Bu, öz tarixi köklərini bilavasitə Oktyabr inqilabından götürür, Rusiyada əmtəə-pul münasibətləri inkişaf etmədiyini üçün dövlət orqanları arasında hüquqi mübahisələr yolverilməz idi və bütün fikir ayrılıqları inzibati yolla yuxarı idarəetmə strukturları vasitəsilə həll edilirdi. Zaman boyu iqtisadi münasibətlər inkişaf etdikcə dövlət müəssisə və təşkilatları arasında mübahisələrin həlli üçün ixtisaslaşmış arbitraj komissiyalarının yaradılması zərurəti yarandı. 1922-ci ildə Rusiyada əmlak mübahisələrinə dair Əmək və Müdafiə Şurası yanında Ali Arbitraj Komissiyası, habelə yerli vilayət və quberniya icraiyyə komitələri yanında arbitraj komissiyaları komissiyalar təsis olundu.

1931-ci ildə sosialist iqtisadiyyatı çərçivəsində əmlak mübahisələrini həll etmək üçün nəzərdə tutulmuş dövlət arbitrajı yaradıldı ki, bu da iki növ arbitrajın formalaşmasına səbəb oldu: dövlət — müxtəlif dövlət tabeliyində olan təşkilatlar üçün və idarə — bir idarəyə tabe olan təşkilatlar üçün [14].

1931-ci il dövlət arbitrajı haqqında Əsasnamə ilə SSRİ səviyyəsində dövlət arbitrajının normativ bazası vahidləşdirildi və bunun əsasında sovet respublikalarında daxili tənziomedici normalar qəbul edildi. Bəzi respublikalarda, o cümlədən Azərbaycan SSR-də ayrıca qaydalar qəbul edilməsə də, dövlət arbitrajlarının fəaliyyəti ümumittifaq Əsasnaməsi əsasında tənzimlənirdi, bununla da bütün SSRİ ərazisində mülkiyyət mübahisələrinin həllində vahidlik təmin edilirdi [15].

1991-ci il iyulun 4-də Arbitraj Məhkəməsi haqqında RSFSR Qanunu qəbul edildikdən sonra RSFSR Ali Soveti əvvəlki arbitraj sistemini ləğv edərək, onu Rusiyada arbitraj məhkəmələri ilə əvəz etdi. Artıq müstəqil Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti Milli Şurasının 1992-ci il 25 fevral tarixli 78 nömrəli Azərbaycan Respublikasının arbitraj məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun və Azərbaycan Respublikası Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi qaydası barəsində Qərarına əsasən, Dövlət Arbitrajı və idarə (sahə) arbitrajları ləğv edilmişdi ki, bu da dövlət arbitrajının yaradılması ilə, həmçinin Azərbaycan Respublikası Arbitraj Məhkəməsinin yaradılması ilə müşayiət olundu [5]. Həmin qərara görə, Azərbaycan Respublikasının Arbitraj məhkəməsi haqqında Qanunu və Azərbaycan Respublikasının Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsi dərc edildiyi andan qüvvəyə minmişdi.

V. Mirkamal öz araşdırmalarında göstərir ki, Azərbaycanda ilkin olaraq Arbitraj Məhkəməsi adlandırılan məhkəmə əslində terminin klassik mənasında arbitraj məhkəməsi deyil, dövlət məhkəmə orqanı kimi fəaliyyət göstərirdi [13]. Bu təfərrüat və statusunun beynəlxalq izahında yaranan çətinliklər adının dəyişdirilməsinə səbəb oldu ki, 1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycanın yeni Konstitusiyasının qəbulu ilə onun Keçid Müddəalarının 12-ci bəndində Azərbaycan Respublikasının Ali Arbitraj Məhkəməsi roluna və səlahiyyətlərinə daha çox uyğun gələn Azərbaycan Respublikasının İqtisad Məhkəməsi adını almışdır. 2005-ci ildə qanunvericilikdə edilən müəyyən dəyişikliklərdən sonra və Məhkəmələr və hakimlər haqqında və Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə 1043-IIIQD nömrəli 22 iyun 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında 143-IVQD nömrəli 10 iyun 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, iqtisad məhkəmələrinin adı tamamilə dəyişdirilib inzibati-iqtisadi məhkəmələri ilə əvəz edilmişdir [9, s. 10]. Daha sonra 2019-cu ildə, məhkəmə işlərinin həcmi baxımından mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, yeni məhkəmə islahatları nəticəsində inzibati-iqtisadi məhkəmələr, müvafiq olaraq İnzibati və Kommersiya məhkəmələrinə ayrıldılar [6]. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ümumiyyətlə, bu məhkəmələr hazırkı anlayışda arbitraj hesab edilməməlidir.

III. Məsələyə müasir dövr yanaşması

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında 9 noyabr 1999-cu il tarixli, 734-İQ nömrəli Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, Nyu-York Konvensiyasına qoşulur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Xarici Arbitraj Qərarlarının Tanınması və İcrasına dair Nyu-York Konvensiyası kimi tanınan beynəlxalq kommersiya arbitraj mübahisələrinin həllini asanlaşdıran əsas beynəlxalq müqavilələrdən biridir. Konvensiya imzalayan dövlətləri digər iştirakçı dövlətlərin ərazisində qəbul edilmiş arbitraj qərarlarını tanımağa və icra etməyə məcbur edir, bununla da beynəlxalq ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini və proqnozlaşdırıla bilməyini təşviq edir.

Bunun ardınca ölkədə 1985-ci ildə qəbul edilmiş Beynəlxalq kommersiya arbitrajı haqqında nümunəvi qanundan tamamilə köçürülmüş Beynəlxalq arbitraj haqqında qanun qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda arbitraj müstəqillik əldə etdikdən sonra inkişaf yolu keçib. Yeni arbitraj qanununun qəbulu yerli arbitraj institutunun canlandırılmasını və genişləndirilməsini vəd edən mühüm addım idi. Bu qanun arbitraj üçün daha strukturlaşdırılmış və səmərəli çərçivə yaratmaq niyyətindədir ki, bu da onun mübahisələrin həlli metodu kimi daha çox istifadə olunmasına kömək etməli və dövlətdaxili hüquq sistemində onun rolunu gücləndirməlidir.

Yeni qanuna görə arbitraj daimi arbitraj təşkilatı tərəfindən idarə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq arbitraj məhkəməsi tərəfindən məcburi hüquqi qüvvəyə malik qərarın çıxarılması məqsədilə

həyata keçirilən mübahisəyə baxılması prosesi üsuldur. Yeniliklərə əsasən, arbitraj məhkəməsi özü isə təkbaşına arbitr və ya arbitrlər kollegiyası kimi nəzərə alınır.

Milli Məclis tərəfindən 19 dekabr 2023-cü il tarixində Arbitraj haqqında Qanun ikinci oxunuşa təqdim edilmişdir. Bu Qanun, öz növbəsində UNCITRAL Beynəlxalq Ticarət Arbitraj haqqında Model Qanuna (1985) əsaslanan 1999-cu il 757-IQ sayılı Beynəlxalq Arbitraj haqqında Qanunu əvəz etmək məqsədini güdürdü. Qanun, Model Qanuna 2006-cı ildə qəbul edilmiş dəyişiklikləri daxil edir.

Qanunun əsas məqsədlərdən biri, məhkəmələrin yükünü azaltmaq üçün daxili arbitraj sistemini yaratmaqdır [12]. Beləliklə, əvvəlki Beynəlxalq Arbitraj haqqında Qanundan fərqli olaraq, Qanun həm beynəlxalq, həm də yerli arbitrajı əhatə edir. Qəbul olunmuş Qanun, arbitraj üçün tənzimləyici çərçivəni, onun prosedura aspektlərini və qurumsallaşmasını, arbitraj sazişlərini, habelə xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrasını əhatə edir.

Kommersiya mübahisələri, habelə tərəflərin mübahisənin predmeti barədə sərəncam hüququna malik olduğu və üçüncü şəxslərin hüquqlarına toxunmayan mübahisələr arbitrajda həll edilə bilər. Qanun, arbitrajda həll edilə bilməyən iş və mübahisələrin siyahısını müəyyən edir: (I) cinayət və inzibati xətalər; (II) inzibati və digər publik hüquq münasibətlərindən irəli gələn; (III) ailə; (IV) fiziki şəxslərin hüquqi statusu ilə bağlı; (V) məşğulluq və əmək; (VI) ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı mübahisələr; (VII) vərəsəlik; (VII) əqli mülkiyyət hüquqlarının müəyyən edilməsi və qeydiyyatı; (VIII) rəqabət və istehlakçıların müdafiəsi, eləcə də istehlak kreditləri; (IX) Azərbaycan ərazisində yerləşən daşınmaz əmlak üzərində əmlak hüquqları; (X) müflisləşmə və iflas; (XI) müəssisənin ləğvi və ya onun qərarlarının ləğvi (əgər qurumun Azərbaycan Respublikasında hüquqi ünvanı varsa); (XII) sahibkarlıq subyektinin olduğu hallar istisna olmaqla, fiziki şəxslər arasında mübahisələr; (XIII) daşıma müqavilələri üzrə daşıyıcılara qarşı; (XIV) Azərbaycan ərazisində daşınmaz əmlakın icarəsi və s.

Daşıyıcılara qarşı daşıma müqavilələrindən irəli gələn iddialara, habelə Azərbaycanda daşınmaz əmlakın icarəsi ilə bağlı mübahisələrə yerli arbitrajda baxıla bilər. Bu onunla əlaqədardır ki, bu məsələlər Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 1999-cu il tarixli, 780-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş Mülki Prosesual Məcəllənin 444-cü maddəsinə və ya mahiyyətinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin müstəsna səlahiyyətinə ya da mübahisə predmetinə aiddir.

Yerli daimi arbitraj təşkilatı müvafiq dövlət qeydiyyatına alınmış və akkreditasiyadan keçmiş qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Qanun bu təşkilatın yaradıla biləcəyi Mülki Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qeyri-kommersiya təşkilatı-hüquqi və ya istənilən digər təşkilatı-hüquqi formanı müəyyən etmir.

Təşkilat mübahisənin həlli üçün arbitraj məhkəməsinin səlahiyyətlərinə aid məsələlər istisna olmaqla, arbitraj icraatının idarə edilməsi, arbitrajın təşkilatı təminatı, o cümlədən arbitrlərin təyin olunması, onlara etiraz edilməsi və onların səlahiyyətinə xitam verilməsi məsələlərinin həlli, kargüzarlıq, arbitraj haqlarının və digər arbitraj xərclərinin ödənilməsinin təşkili funksiyalarını həyata keçirir. Dövlət orqanları, bələdiyyələr, dövlətə məxsus hüquqi şəxslər, publik hüquqi şəxslər (qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla), siyasi partiyalar, dini qurumlar, Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası, Notariat Palatası və Mediasiya Şurası tərəfindən daimi arbitraj təşkilatların yaradılması qadağandır.

Yerli arbitraj icraatına arbitrlərə dair tələblər aşağıdakılardır:

- işin nəticəsinə marağın olmaması və mübahisə tərəflərindən müstəqillik;
- yaşı 25-dən az olmaması;
- istənilən ixtisas üzrə ali təhsil;
- üç ildən az olmayan öz ixtisası üzrə təcrübə.

Mübahisəni təkbaşına həll edən arbitr və tərəflər arasında digər razılıq olmadıqda, arbitraj məhkəməsində sədrlik edən arbitr ali hüquq təhsilinə malik olmalıdır. Arbitraj sazişi və ya daimi arbitraj təşkilatının qaydaları ilə arbitr üçün istənilən əlavə tələblər müəyyən edilə bilər. Qanuna əsasən, arbitr kimi fəaliyyət göstərə bilməyən şəxslərin siyahısına hakimlər, məhkumluğu olan şəxslər, hüquq-mühafizə orqanlarından xaric edilmiş, vəkillik və notariat fəaliyyətinə xitam verilmiş, həmçinin Mediasiya Şurasına üzvlüyündən çıxarılmış şəxslər daxildir.

Tərəflər arasında digər razılıq olmadıqda, arbitraj qərarının ləğvi ilə bağlı ərizə tərəfin arbitraj qərarının məlum olduğu tarixdən üç ay ərzində Azərbaycan Respublikasının beş Kommersiya

Məhkəməsindən birinə verilir. Arbitraj qərarı ləğv edildikdə, arbitraj sazişi qüvvədə qalır və tərəflər mübahisənin həll olunması üçün yenidən arbitraj məhkəməsinə müraciət edə bilərlər.

Kommersiya Məhkəməsi arbitraj sazişi bağlanarkən tərəflərdən birinin fəaliyyət qabiliyyətini itirməsi, müqavilənin etibarsızlığı, prosessual hüquqların pozulması, tərəflərlə razılaşdırılmış arbitraj məhkəməsinin tərkibi ilə uyğunsuzluq və arbitraj müqaviləsində nəzərdə tutulmayan mübahisənin həlli barədə sübutlar olduqda, arbitraj məhkəməsinin qərarını tam və ya qismən ləğv edə bilər. Bundan əlavə, Məhkəmə mübahisənin qanunla müəyyən edilmiş qaydada arbitraj yolu ilə həll edilə bilməməsi və ya qərarın Respublika Konstitusiyası və ya publik qaydasına zidd olmasını əsas gətirərək belə bir qərar çıxara bilər.

Qanun həm xarici, həm də yerli arbitraj qərarlarının tanınması və icrasını tənzimləyir. Xarici arbitraj qərarları hələ də Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi tərəfindən tanınır. Tərəflərdən biri qərarın verildiyi gündən üç ay ərzində yerli arbitraj qərarını könüllü icra etmədikdə, xeyrinə qərar çıxarılmış tərəf arbitraj qərarının məcburi icrasının təmin edilməsi barədə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Arbitraj kommersiya mübahisələrinin həlli üçün müstəqil mexanizm olmaqla, dövlət zəmanətləri ilə, xüsusən, qərarlarının məcburi icrasını təmin etməklə və dövlət məhkəmə orqanları vasitəsilə müvəqqəti tədbirlərin tətbiqi ilə dəstək alır. Dövlət məhkəmələrinin arbitraj prosesinə müdaxiləsinə yalnız Kommersiya Məhkəməsi daxilində aşağıdakı hərəkətlərdə ifadə olunan konkret hallarda yol verilir: (a) arbitraj icraatına qədər və ya proses zamanı müvəqqəti tədbirlərin tətbiqi prosedurunun başlanması; (b) tərəflər müstəqil surətdə və ya digər arbitrlərin köməyi ilə razılığa gəlmədikdə, onların tələbi ilə arbitr təyin edilməsi, qərar isə qətidir; (c) etirazların arbitrajda təmin edilmədiyini təqdirdə 30 gün ərzində qiymətləndirilməsi, belə bir qərar qəti sayılır; (d) arbitr gecikmə və ya uğursuzluq səbəbindən öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmədikdə onun səlahiyyətlərinin ləğv edilməsi; (e) arbitrajın yurisdiksiyası ilə bağlı mübahisələrə, o cümlədən arbitraj müqaviləsinin mövcudluğu və ya etibarlılığına dair məsələlərə tərəflərdən birinin təşəbbüsü ilə, şikayət vermək imkanı və qərarın yekun statusu ilə baxılması; (e) arbitraj proseduru vasitəsilə və ya onun razılığı ilə sübutların təqdim edilməsi; (g) arbitraj qərarının ləğvi haqqında qərar qəbul edilməsi; (h) könüllü icra müəyyən edilmiş üç ay müddətində həyata keçirilmədikdə, arbitraj qərarının məcburi icra yolu ilə icrası [8].

Arbitraj yerinin dövlət yurisdiksiyasından kənarında olduğu və ya qeyri-müəyyən qaldığı hallarda Bakı Kommersiya Məhkəməsi müvəqqəti tədbirlər görür və mübahisələrə dair sübutların təqdim olunmasına şərait yaradır. Beynəlxalq arbitraj onun yerləşdiyi yeri müəyyən etmədikdə və tərəflərdən ən azı biri iş apararsa, arbitrin təyin edilməsi, etirazlara baxılması və arbitrin səlahiyyətlərinin ləğv edilməsi ilə bağlı məsələlər Bakı Kommersiya Məhkəməsi tərəfindən həll edilir.

Müvəqqəti tədbirlər haqqında arbitraj qərarlarının tanınması və icrası arbitraj tərəfindən xüsusi olaraq müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, qərarın mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə müraciət edildikdən sonra mümkün olur. Apellyasiya məhkəməsi müvəqqəti tədbirlərin tətbiq edilməsinə mahiyyət üzrə baxmır, lakin müəyyən əsaslarla, məsələn, arbitraj müqaviləsinin qeyri-mümkün və ya etibarsız olması, tərəfin etirazını bildirmək imkanının olmaması və digər əsaslarla onları tanımaqdan və ya icra etməkdən imtina edə bilər.

Xarici arbitraj qərarları məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş meyarlara cavab vermədiyini, o cümlədən hüquqi qüvvəsinin olmaması, öz ölkəsinin məhkəməsi tərəfindən ləğv edilməsi və ya dayandırılması ya da qüvvədə olan qanuna uyğun hallar istisna olmaqla, Ali Məhkəmənin sorğusu əsasında icra edilə bilən sayılır və ya belə tanınır.

Azərbaycanda arbitraj mübahisələrin həlli üçün perspektivli alternativ üsul kimi özünü təsdiqləmişdir, eyni zamanda vasitəçilik də əsas rol oynayır. 1 iyul 2021-ci il tarixindən qüvvəyə minən 29 mart 2019-cu il tarixli 1555-VQ nömrəli Mediasiya Qanununun tətbiqi ilə mediasiya ölkənin hüquq sisteminin mühüm tərkib hissəsinə çevrilib. Əgər arbitraj mübahisənin tərəflər arasında çəkişmə prosesi çərçivəsində arbitraj qərarının verilməsi yolu ilə həllinə gətirib çıxarsa, o zaman mediasiya barışıq və konsensusun əldə edilməsinə, habelə barışıq sazişinin imzalanmasına, əməkdaşlığın stimullaşdırılmasına və dialoqun qurulmasına yönəlir. Azərbaycanda arbitraj və mediasiya arasındakı fərqlər onların tətbiqi sahəsində də özünü göstərir. Milli qanunvericiliyə əsasən, arbitraj əsasən yalnız kommersiya mübahisələrinin həlli ilə məhdudlaşır, mediasiya isə həm mülki, həm də kommersiya mübahisələrinə, o cümlədən xarici elementi əhatə edən mübahisələrə aiddir. Mediasiya çərçivəsində

ailə və əmək mübahisələri, habelə inzibati və hüquqi mübahisələr həll edilir. Əmək və ailə kimi mübahisələrin kateqoriyaları üçün mediasiya məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl məcburi prosedurdur. Arbitraj Qanununun tətbiqinə qədər kommersiya mübahisələri də məhkəmə icraatına başlamazdan əvvəl ilkin mediasiya mərhələsindən keçməli idi.

Arbitrlər üçün ixtisas tələbləri ölkədən ölkəyə fərqlidir. Amerika Arbitrlər Assosiasiyasının (AAA) Arbitrlərin Milli Reyestrinə daxil olmaq üçün bir sıra meyarlara cavab verməlidir: namizədlərin biznes, peşəkar təcrübə və ya hüquqi təcrübədə yüksək rəhbər vəzifələrdə ən azı on il təcrübəsi, habelə müvafiq seçilmiş sahədə təcrübələrini təsdiq edən təhsil və/və ya peşə lisenziyaları olmalıdır. Bundan savayı, peşəkar nüfuz, arbitraj və digər mübahisələrin həlli üsulları üzrə təcrübə və ya təlim, habelə peşəkar assosiasiyalara üzvlük və buna dair mükafatlar, fərqlənmə dərəcələri, elmi məqalələrin nəşri kimi digər mühüm nailiyyətlər və ya töhfələr əlavə üstünlük olacaqdır [1].

Dürüstlük, ədalətlik və düzgün mühakimə qabiliyyətinə görə həmyaşıdları tərəfindən yüksək hörmət edilən reputasiya, həmçinin AAA Kommersiya Arbitrləri üçün Etika Kodeksinə və/və ya Vasitəçilər üçün Model Davranış Standartlarına riayət etmək öhdəliyinə diqqət yetirilir.

IV. Nəticə

Könüllülük və tərəflərin müstəqilliyinə əsaslanan bu mübahisələrin həlli yanaşmaları ölkəmizdə çevik və ədalətli hüquq sisteminin inkişaf etdirilməsi istəyini, münafişələrin alternativ həlli mexanizmlərinə etimadı gücləndirir.

Arbitrajda tərəflərin müstəqilliyi onlara tətbiq olunan qanunu və arbitrləri seçmək azadlığını təmin edir ki, bu da arbitraj prosesinin əsas prinsiplərindəndir. Tərəflər mübahisələrinin hansı hüquqi qaydalar əsasında həll ediləcəyini və mübahisəni kimin həll edəcəyini müəyyən edə bilər ki, bu da prosesin çevik olmasına və onların unikal ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına imkan verir. Tətbiq edilən qanunvericiliyin seçilməsi tərəflərə mübahisələrin ən uyğun olan hüquq sistemindən istifadə etməyə imkan verir, arbitrlərin seçimi isə onların işinə səlahiyyətli və neytral ekspertlər tərəfindən baxılmasını təmin edir.

Tərəflər arbitri seçsələr də, arbitrin həmin tərəflərdən müstəqil qalması vacibdir. Arbitraj prosesinin ədalətliyini təmin etmək üçün arbitrin neytrallığı və qərəzsizliyi, onun peşəkar keyfiyyətləri ilə birlikdə çox vacibdir. Tərəflərin arbitr seçmək hüququ onların nəinki müvafiq hüquq sahəsində dərin biliyə və mübahisələrin həllində təcrübəyə malik olan, həm də işə neytral və qərəzsiz baxa bilən şəxsi təyin etmək istəyini vurğulayır. Bu yanaşma işə obyektiv baxılmasını, tərəflərə bərabər yanaşılmasını və ədalətli qərarın qəbul edilməsini təmin edir ki, bu da öz növbəsində kommersiya və beynəlxalq mübahisələrin həllində effektiv vasitə kimi arbitraja etimadı gücləndirir.

Arbitr qərəzli olmamalı, hüquqi, biznes və ya ticarət prinsiplərini neytrallıqla qiymətləndirə və tətbiq edə bilməlidir. O, dinləmə prosesini idarə etməyi bacarmalı, ifadələrin və digər sübutların hərtərəfli və qərəzsiz qiymətləndirilməsini təmin etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi yerli hakimlərə olan tələblərlə müqayisədə arbitrlər üçün daha az sərt tələblər müəyyən edir ki, bu da yeni qanunun tətbiqi ilə bağlıdır. Yuxarıda göstərilən tələblərlə müqayisə edildikdə, bu meyarlar Amerika Arbitraj Assosiasiyası tərəfindən müəyyən edilmiş meyarların ciddiliyindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Maraqlıdır ki, ABŞ-da federal hakimlər üçün heç bir formal tələblər, o cümlədən Konstitusiyada təyin edilmir [16]. Komissiya yeni hakimləri təyin edərkən, adətən, qeyri-rəsmi meyarları, məsələn təcrübə, peşəkar nüfuz, hakim etikası və digərlərini əsas tutur.

Sonda qeyd etmək olar ki, arbitraj haqqında yeni qanun ölkəmizdə bu mübahisələrin həlli alətinin inkişafı üçün şəraitin daha da yaxşılaşdırılmasını vəd edir. Hüquqi bazanın gücləndirilməsi, prosedurların təkmilləşdirilməsi və arbitraj prosesinə etimadın təşviq edilməsi daha çox tərəfi öz mübahisələrini həll etmək üçün arbitrajdan istifadə etməyə təşviq etməyə kömək edə bilər ki, bu da son nəticədə ölkədəki biznes tərəfdaşlarının maraqlarının daha effektiv və sürətli hüquqi müdafiəsinə töhfə verəcək.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. American Arbitration Association (AAA). Qualification Criteria for Admittance to the AAA National Roster of Arbitrators.
URL: https://www.adr.org/sites/default/files/document_repository/Qualification_Criteria_for_Admittance_to_the_AAA_National_Roster_of_Arbitrators.pdf (last access: 22.02.2024).
2. Benova V. Classification of Alternative Dispute Resolution Methods. Gaps in Russian legislation (in Russian: / Бенова Виктория Игоревна. Классификация способов альтернативного разрешения споров. Пробелы в российском законодательстве. 2013. №5).
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-sposobov-alternativnogo-razresheniya-sporov> (last access: 18.02.2024).
3. Commission of the European Communities. April 19, 2002, Green Paper on Alternative Dispute Resolution in Civil and Commercial Law (COM (2002) 196 final).
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0196> (last access: 19.02.2024).
4. Centner D. & Ford M. A Brief History of Arbitration. ABA, September 19, 2019.
URL: https://www.americanbar.org/groups/tort_trial_insurance_practice/publications/the_brief/2018-19/summer/a-brief-history-arbitration/ (last access: 18.02.2024).
5. Decision of the National Council of the Supreme Soviet of the Republic of Azerbaijan On the Procedure for Enforcing the Law of the Republic of Azerbaijan On the Court of Arbitration of the Republic of Azerbaijan and the Economic Procedural Code of the Republic of Azerbaijan No. 78, dated 25 February 1992 (in Azerbaijani: / “Azərbaycan Respublikasının arbitraj məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun və Azərbaycan Respublikası Təsərrüfat Prosesual Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi qaydası barəsində Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının Qərarı № 78, 25 fevral 1992-ci il).
URL: <https://e-qanun.az/framework/7033> (last access: 20.02.2024).
6. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan On the Implementation of the Law of the Republic of Azerbaijan On the Establishment of Administrative Courts and Commercial Courts and Amendments to the Law On Courts and Judges No. 1325, dated 19 July 2019 (in Azerbaijani: / İnzibati məhkəmələrin və kommərsiya məhkəmələrinin təşkili və “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı № 1325, 19 iyul 2019-cu il).
URL: <https://e-qanun.az/framework/42913> (last access: 20.02.2024).
7. JD Supra. 2022 Arbitration Trends from AAA and JAMS.
URL: <https://www.jdsupra.com/legalnews/2022-arbitration-trends-from-aaa-and-3188693/> (last access 22.02.2024).
8. Law of the Republic of Azerbaijan on Arbitration No. 1077-VIQ, dated 26 December 2023 (in Azerbaijani: / “Arbitraj haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu No. 1077-VIQ, 26 dekabr 2023-cü il).
URL: <https://e-qanun.az/framework/56210> (last access: 22.02.2024).
9. Law of the Republic of Azerbaijan on Amendments and Additions to the Laws of the Republic of Azerbaijan on Courts and Judges and On the Judicial-Legal Council No. 1043-IIIQD, dated 22 June 2010 (in Azerbaijani: / “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” və “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu No. 1043-IIIQD, 22 iyun 2010-cu il).
URL: <https://e-qanun.az/framework/19849> (last access: 19.02.2024).
10. Law of the Republic of Azerbaijan On Amendments to the Civil Procedure Code of the Republic of Azerbaijan No. 143-IVQD, dated 10 June 2011 (in Azerbaijani: / Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu No. 143-IVQD, 10 iyun 2011-ci il).
URL: <https://e-qanun.az/framework/21848> (last access: 20.02.2024).

11. Legal Information Institute, Cornell Law School. Alternative Dispute Resolution. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/alternative_dispute_resolution (last access: 23.02.2024).
12. Meeting of the Milli Majlis. Plenary Sessions 8 December 2023 (in Azerbaijani: / Milli Məclisin iclasında. Plenar İclaslar. 8 dekabr 2023 il). URL: <https://www.meclis.gov.az/news.php?id=5227&lang=az> (last access: 20.02.2024).
13. Mirkamal V. International Arbitration Process, Baku, Qrifli, 2011, 448 p. (in Azerbaijani: / Mirkamal V. Beynəlxalq Arbitraj Prosesi. Bakı, Qrifli, 2011, 448 s.)
14. Portal "Pravo.ru". Arbitration Courts of the Russian Federation: 9th Arbitration Court of Appeal (in Russian: / Арбитражные суды Российской Федерации: 9-й Арбитражный апелляционный суд). URL: https://pravo.ru/arbitr_practice/courts/9/ (last access: 21.02.2024).
15. Uporov I.V. The 1931 Reform of Soviet Arbitration: Content and Significance in the Sphere of Economic Dispute Resolution. Electronic scientific journal "Dnevnik nauki" No. 3, 2021 (in Russian: / Упоров И.В. Реформа Советского Арбитража 1931 Года: Содержание и Значение в Сфере Разрешения Экономических Споров. Электронный научный журнал "Дневник науки" №3, 2021).
16. U.S. Courts. What are the qualifications for becoming a federal judge? URL: <https://www.uscourts.gov/faqs-federal-judges#faq-What-are-the-qualifications-for-becoming-a-federal-judge> (last access: 22.02.2024).

ARBITRATION AS AN ALTERNATIVE METHOD OF DISPUTE RESOLUTION IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ORKHAN AGHAYEV¹

Summary

The article analyses in detail the recently adopted Law on Arbitration in the Republic of Azerbaijan, which was intended to replace the Law on International Arbitration. The Law sets out the categories of disputes subject to arbitration, the criteria for the selection of local arbitrators and the rules for the recognition and enforcement of arbitral awards. Particular attention is paid to the development of a system of domestic arbitration as a means of reducing the judicial burden, as well as harmonising the country's arbitration practices with international standards. The article also extends the discussion by raising questions about the history of arbitration, beginning with its origins as a method of resolving conflicts without involving the judicial system. The evolution of arbitration is examined in detail, emphasising its ancient roots and its gradual development in many cultures and legal systems. Special emphasis is placed on the term "arbitration courts" in the Republic of Azerbaijan, exploring the specifics and peculiarities of the local context of arbitration. In addition, the article touches upon the important comparison between arbitration and mediation in our state, highlighting the differences and similarities between these two methods of alternative dispute resolution. Both methods stand out as key tools in legal practice, helping to resolve conflicts and strengthen business relationships.

Keywords: law on arbitration, alternative dispute resolution, arbitration, arbitration agreement, arbitral tribunal, international arbitration, arbitration organizations, arbitration award, mediation

---

¹ Associate: Bureau 28a Limited Liability Company / Orxan.Agayev@bureau28a.com

АРБИТРАЖ КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ МЕТОД РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

ОРХАН АГАЕВ¹

Резюме

В статье подробно анализируется недавно принятый Закон об Арбитраже в Азербайджанской Республике, который был призван заменить Закон "О Международном Арбитраже". Закон устанавливает категории споров, подлежащих арбитражному разбирательству, критерии для отбора местных арбитров и правила признания и исполнения арбитражных решений. Особое внимание уделяется разработке системы внутреннего арбитража как средства снижения судебной нагрузки, а также гармонизации арбитражной практики страны с международными стандартами. Статья также расширяет обсуждение, поднимая вопросы истории арбитража, начиная с его зарождения как метода разрешения конфликтов без привлечения судебной системы. Подробно рассматривается эволюция арбитража, подчёркивая его древние корни и постепенное развитие во многих культурах и правовых системах. Отдельный акцент делается на термине «арбитражных судов» в Азербайджанской Республике, исследуя специфику и особенности местного контекста арбитража. Кроме того, статья затрагивает важное сравнение между арбитражем и медиацией в нашей стране, выделяя различия и сходства этих двух методов альтернативного урегулирования споров. Оба метода выделяются как ключевые инструменты в юридической практике, способствуя разрешению конфликтов и укреплению деловых отношений.

Ключевые слова: закон об арбитраже, альтернативное регулирование споров, арбитраж, арбитражное соглашение, арбитражный суд, международный арбитраж, арбитражные организации, арбитражное решение, медиация.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.03.2024

Çapa qəbul tarixi: 25.09.2024

---

¹ Юрист; Общество с Ограниченной Ответственностью «Bureau 28a» / Orxan.Agayev@bureau28a.com